

VECHTEN VOOR DE VREDE

ANTWERPEN

1944
1945

Leesexemplaar

FRANK
SEBERECHTS

Vechten voor de vrede

Polis

Voorwoord

7

Inleiding

9

**Antwerpen
tijdens de bezetting**

13

**De weg naar
Antwerpen**

41

**De bevrijding van
de stad Antwerpen
en de haven**

57

**De sprong over
de kanalen en
de bevrijding van
de Scheldemonding**

99

**Oude meesters,
nieuwe meesters**

121

**V-wapens en het
Ardennenoffensief**

139

Schuld en boete

169

**De terugkeer
van de slachtoffers**

189

**Het dagelijks leven
tussen oorlog
en vrede**

207

Besluit

259

Noten

263

Bibliografie

283

**Verklarend
namenregister**

287

Voorwoord

Vijfenzeventig jaar geleden, in de zomer van 1944, slaagden de geallieerde troepen erin grote delen van Frankrijk te veroveren in hun opmars naar Duitsland. Al snel bleek de bevoorrading van de troepen een enorme uitdaging. Het Franse wegen- en spoorwegennet was zwaar beschadigd, de logistieke lijnen werden steeds langer en er waren simpelweg te weinig vrachtwagens om alle voorraden tijdig naar de troepen te brengen. Antwerpen moest soelaas bieden. De Antwerpse haven vormde de ideale tussenstop tussen de stranden van Normandië en Berlijn. De stad moest koste wat kost bevrijd worden.

Dit boek vertelt het verhaal van die bevrijding. In een pijnlijk maar eerlijk en noodzakelijk hoofdstuk gaat Frank Seberechts in op de periode vlak voor en na de bevrijding. Terwijl de 1de Britse pantservedivisie onder leiding van generaal-majoor 'Pip' Roberts oprukt door Oost-Vlaanderen en Brabant richting Antwerpen, bereikt nieuws van de naderende bevrijding de stad. Door de geslepenheid van Robert Vekemans kon de Rupel te Klein-Willebroek bij verrassing overschreden worden. De weg naar Antwerpen lag wijd open. Op 4 september, omstreeks halftwaalf 's middags, staan de Britten aan de poorten van Antwerpen. Er vinden enkele korte schermutselingen plaats, maar tegen de avond hebben de laatste Duitsers zich overgegeven. De stad is bevrijd. Er breekt een chaos los van feestende, vechtende, plunderende en wraakzuchtige burgers. Plunderaars en vandalen breken in de huizen van verschillende collaborateurs in. De inboedel van het huis van waarnemend burgemeester Jan Timmermans wordt naar buiten gesleurd en in brand gestoken.

Ondertussen hergroeperen de Duitsers zich in de haven en aan het Albertkanaal. Op persoonlijk bevel van Hitler willen ze hoe dan ook verhinderen dat de haven van Antwerpen door de geallieerde troepen kan worden gebruikt. Het duurt verschillende weken voordat de Duitsers ook daar verslagen worden. Het bevrijden van de volledige Scheldemonding neemt nog maanden in beslag en eist de levens van duizenden soldaten — vooral Canadezen, Britten en

Polen. Uiteindelijk kan de Antwerpse haven pas drie maanden na de bevrijding van de stad de taak op zich nemen waar de geallieerden haar voor hebben veroverd: de toevoer van materieel en voorraden voor het front, dat opgeschoven is naar de Duitse grens. Voor de Antwerpenaars is de oorlog nog lang niet voorbij. De Duitsers hebben zich dan wel teruggetrokken, ze blijven de stad met vliegende bommen en raketten bestoken, die duizenden slachtoffers maken.

Op 8 mei 1945 geeft nazi-Duitsland zich eindelijk over en komt de oorlog in Europa tot een einde. Overlevenden van de deportatie en de nazivervolgingen komen geleidelijk aan terug naar de stad. Veel weggevoerde inwoners zullen echter nooit weerkeren. Ongeveer 25.000 Antwerpenaars zijn omgekomen door het nazigeweld.

De oorlog heeft vele wonden geslagen, die in ons collectieve geheugen gegrift zijn. Dat geldt vooral voor de gruwelen van de Holocaust. Maar ook de collaboratie en de repressie hadden maatschappelijk een enorme impact. Tegelijk zullen we het dappere verzet dat velen gepleegd hebben niet vergeten. Grote delen van de haven zijn gespaard gebleven van de Duitse vernielzucht dankzij de inspanningen van het verzet. Sommigen van hen hebben een zware prijs betaald voor hun houding, zoals Norbert Laude, die door de Duitsers werd opgepakt en gefolterd, maar het als door een wonder overleefde en na de bevrijding zwaar gehavend uit een Duitse cel werd gehaald. Zulke daden van verzet en hoop mogen we ook vandaag niet vergeten. Ik hoop dat dit verhaal en de vele andere verhalen die in dit boek zijn verzameld, zullen bijdragen aan de herinnering aan deze gitzwarte bladzijden van de geschiedenis van onze stad. Zodat onze kinderen en kleinkinderen ze nooit zullen vergeten.

Bart De Wever

Inleiding

4 september 1944. Een jaar, een maand, een dag die in het collectieve geheugen van Antwerpen is gegrift. Na een bezettingsperiode van meer dan vier jaar verdrijven Britse soldaten hun Duitse tegenstanders uit de havenstad. Antwerpen is weer vrij en weldra zal dat ook het geval zijn voor heel België, voor West-Europa. Het spook van het nationaalsocialisme is verjaagd. In de straten van Antwerpen wordt gedanst. De sinjoren vieren feest, samen met de tommy's.

De geallieerde legerleiding mag tevreden zijn. Eindelijk beschikken de bevrijders van West-Europa over een belangrijke haven. Die kan worden ingezet voor de broodnodige bevoorrading en voor troepentransporten, zodat de eindstrijd met Duitsland onder een gunstig gesternte kan starten. En ook de Belgische regering is blij: Antwerpen is met zijn haven een poort op de wereld en een draaischijf voor de Belgische economie. Het ziet ernaar uit dat het land door de inzet van deze troefkaart weer snel overeind kan krabbelen.

Maar al gauw komt de ontzuivering. Verschillende stadswijken, vooral in het noorden, zuchten nog een aantal weken onder het vuur van de Duitse artillerie. De haven valt grotendeels intact in handen van de geallieerden, maar de vijand verschanst zich achter het Albertkanaal en houdt daar nog een maand stand. Ekeren en Merksem blijven al die tijd onder Duits gezag. En de haven is lange tijd onbruikbaar omdat de Duitsers de monding van de Schelde voorlopig onder controle hebben. Pas met de inzet van vooral Canadese, Poolse en Britse troepen wordt de rivier veroverd. Het duurt tot eind november 1944 voordat de eerste bevoorradingsschepen voor de rede van Antwerpen verschijnen.

Intussen voltrekt zich een nieuwe ramp over de Scheldestad. Het nationaalsocialistische Duitsland biedt met alle macht weerstand tegen de oprukkende geallieerden. Daarbij worden nieuwe wapens ingezet. Antwerpen wordt een van de belangrijkste doelwitten voor de V-wapens of 'vergeldingswapens', omdat het de belangrijkste aanvoerhaven van de geallieerde legers wordt. Vliegende bommen en

raketten leggen in het najaar van 1944 en de eerste maanden van 1945 delen van de stad in puin. De hulpverlening verloopt moeizaam, ondanks de persoonlijke inzet van vele vrijwilligers. De tol is hoog: duizenden burgers en militairen laten het leven. Maar de haven blijft verder werken, het leven gaat door.

Bij de bevrijding van Antwerpen en de haven speelt het verzet een belangrijke rol. Verzetsstrijders ondersteunen de acties van de geallieerde soldaten. Zij nemen deel aan de gevechten en voeren verkennings- en bewakingsopdrachten uit. Maar het streven van sommigen reikt verder. Die hebben hun twijfels bij de teruggekeerde oude politieke en maatschappelijke orde en vinden zich als bevrijders de legitieme vertegenwoordigers van de Belgische bevolking. Ze zien het verzet als de motor voor politieke, bestuurlijke en maatschappelijke veranderingen. Anderen maken van de gelegenheid gebruik om zichzelf te verrijken. Met Britse steun worden deze ambities door de Belgische overheden beteugeld: nog in de herfst van 1944 nemen de vooroorlogse politici de macht weer in handen.

Geallieerde soldaten zijn nog verschillende jaren lang in het Antwerpse straatbeeld aanwezig. Zij zijn vooral in de eerste maanden erg geliefd. De geallieerde overheden bepalen mede het beleid van het stadsbestuur, zeker zolang de oorlog nog gaande is. Zij dragen ook bij tot de veiligheid in de stad, onder meer door de bestrijding van de V-wapens. Maar het samenleven met de militairen heeft ook dubieuze en donkere facetten, met onder meer smokkel en occasionele criminaliteit.

Wie in de voorbije vier jaren met de Duitse bezetter heeft samengewerkt of sympathie heeft getoond voor het nationaalsocialisme moet na de bevrijding rekenschap geven van zijn of haar houding. Sommige vermeende collaborateurs krijgen te maken met mishandelingen en diefstallen in de 'straatrepresie', maar al gauw nemen politie en gerecht de vervolging en bestraffing over.

Bij de bevrijding komen onderduikers weer tevoorschijn. Verzetslui, werkweigerars en Joden die in de clandestiniteit zijn gedwongen, kunnen zich eindelijk weer vertonen. Naarmate de verovering van Duitsland vordert, keren gevangenen en gedeporteerden uit het

hele land terug naar huis. Het gaat om krijgsgevangenen, verplicht tewerkgestelden, gijzelaars, verzetsstrijders, Joden en andere weggevoerden. Vooral na de bevrijding van de concentratie- en de vernietigingskampen, in het voorjaar van 1945, volgt een grote stroom van gerepatrieerden. Zij moeten trachten zich weer in te passen in de maatschappij, vaak met de onverwerkte trauma's van de bezettingsjaren en van de kampen. Tienduizenden hebben die kans niet meer gekregen; zij kwamen om in de nationaalsocialistische vervolging. Maar ook uit neutrale landen als Zwitserland, of bondgenoten als het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en Cuba keren Antwerpenaars terug naar huis.

Gedurende de bevrijdingsmaanden proberen de Antwerpenaars de draad van het gewone leven weer op te nemen. Zij hebben te maken met voedseltekorten en met de voortdurende dreiging van de V-wapens. Onderwijs, werk en vrijetijdsbesteding lijden onder de oorlogstoestand. Pas na de Duitse capitulatie, op 8 mei 1945, kan er sprake zijn van een geleidelijke normalisering van het leven in Antwerpen. Antwerpen, België en zijn bondgenoten hebben gevochten voor de vrede. Na vijf jaar is de nachtmerrie voorbij. Kunnen dan de dromen weer werkelijkheid worden?

Antwerpen tijdens de bezetting

Antwerpen is de commerciële hoofdstad van België. Normaal is ze een van de grootste havens ter wereld en een van de belangrijkste industriële centra van België.

De meeste huizen in de stad en de voorsteden staan tegen elkaar. Ze zijn een of twee verdiepingen hoog, hebben een rood pannendak en zijn gebouwd met rode bakstenen, die overpleisterd en geschilderd zijn. Haast elk huis heeft een kelder. Enkele moderne gebouwen hebben een plat dak, bedekt met zink, met asfalt en keitjes of met een combinatie van beide.

Het merendeel van de straten in Antwerpen is aangelegd met afgeplatte kasseien, die zorgen voor een uitstekend en duurzaam oppervlak. De kaaien en enkele straatjes in de oude stad zijn nog steeds bedekt met het oude type van ronde kasseien, wat zorgt voor een erg oneffen oppervlak; sommige moderne stadsdelen beschikken over straten en lanen in beton of macadam. In de stad en de voorsteden zijn verschillende brede lanen voor een groot deel met bomen beplant; sommige hebben bovendien parkeerplaatsen in het midden, onder de bomen.

Op deze wijze wordt Antwerpen tijdens de oorlog aan de geallieerde militairen voorgesteld, in een dik, met 125 foto's, kaarten en schetsen geïllustreerd rapport.¹ De agglomeratie (Antwerpen, Berchem, Borgerhout, Deurne, Ekeren, Hoboken, Merksem, Mortsels en Wilrijk) telt op 31 december 1940 543.723 inwoners.²

Hoe ziet het bestuur van Antwerpen eruit tijdens de Duitse bezetting? Wie kiest er voor het nationaalsocialisme, wie maakt de Duitse bezettingsspolitiek mogelijk of voert zonder een zweem van twijfel de verordeningen uit? Wie verzet zich tegen de bezetters en hun handlangers? En hoe verloopt het dagelijks leven in de havenstad?

MEI 1940

SCHIP IN NOOD!!!

DE KAPITEIN HOUDT MEER VAN
EEN LEVENDE DAN VAN EEN
DOODE **CAMILLE**

KUNSTDRUKKERIJ G. HUTSEJAUT LEEUWLANSTEN 31-31 BRUXE

C.V.P. GEMEENTEVERBODINGEN ZEELVRIJ

Na de oorlog verwijt de Christelijke Volkspartij (CVP) de socialistische burgemeester Camille Huysmans dat hij in mei 1940 naar het Verenigd Koninkrijk is uitgeweken. (Letterenhuis Antwerpen)

HET STADSBESTUUR TIJDENS DE BEZETTING

Antwerpen is op 17 mei 1940 in Duitse handen gevallen, een week nadat Adolf Hitlers legers Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk zijn binnengevallen. Er volgt een bezetting van meer dan vier jaar. De socialistische burgemeester Camille Huysmans volgt de regering in ballingschap naar Londen. Daar is hij hoofd van het parlementair bureau, een vergadering die de gevluchte Belgische parlementsleden omvat en die samen met de regering en met de geallieerden de strijd aangaat met de Duitse bezetter. Huysmans doet dit met stijl. Zo publiceert hij een Engelse vertaling van het boek *De legende en de heldhaftige, vrolijke en roemrijke avonturen van Uilenspiegel en Lamme Goedzak in het land van Vlaanderen en elders* van Charles De Coster en stuurt deze onder meer naar Clement R. Attlee.³ ‘Het is het verhaal van ons verzet tegen de Spaanse bezetting,’ legt hij de Britse socialistische leider uit, ‘en het toont aan dat ons avontuur sinds 1940 niet het eerste is. We hadden al Hitlers en Görings en anderen in de 16de eeuw en dit boek is altijd populair wanneer we in de moeilijkheden zitten.’ Samen met de burgemeester hebben nog andere Antwerpenaars de wijk genomen overzee: politici zoals Kamervoorzitter Frans Van Cauwelaert, maar ook vakbondsleiders, industriëlen en duizenden Joden. Zij vrezen voor hun veiligheid of zelfs hun leven onder een nationaalsocialistische bezetting.

Na het vertrek van Huysmans wordt de katholieke schepen Leon Delwaide dienstdoend burgemeester. Op 8 december 1940 wordt hij door secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken Jean Vossen officieel tot burgemeester benoemd. Het schepencollege ondergaat in de loop van de bezetting een aantal wijzigingen. Van de oorspronkelijke, vooroorlogse schepenen blijft er aan het einde van de bezetting haast geen enkele meer in dienst. Op 30 mei 1941 besluit de nieuwe secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken Gerard Romsée, van de collaborerende partij Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV), om de bevoegdheden van de gemeenteraad aan het college over te dragen. Op 15 september 1941 volgt een belangrijke wijziging in het stadsbestuur: de gemeenten Hoboken, Wilrijk, Mortsels, Berchem,

Deurne, Borgerhout, Merksem en een deel van Ekeren vormen voortaan samen met de eigenlijke havenstad Groot-Antwerpen.⁴ Het nieuwe schepencollege, geleid door burgemeester Delwaide, bestaat dan uit de katholieken Paul-Willem Segers, Emile Van Put, Lucien Van Beveren (de voormalige burgemeester van Borgerhout) en Alfons Van Tichel (de voormalige burgemeester van Merksem), de socialisten Adolf Molter, John Wilms en Alfons Schneider (de voormalige burgemeester van Deurne), de liberaal Jules Somers, de VNV'ers Jan Timmermans, Piet Boeynaems en Odiel Daem, de onafhankelijke Vlaamsgezinde Albert Vallaeys en de SS-gezinde Robert Van Roosbroeck.

Molter neemt ontslag op 1 september 1942, waarschijnlijk als protest tegen de deelname van de Antwerpse politie aan de Jodenvervolging. Op 27 januari 1944 stappen Delwaide en de schepenen van de drie klassieke partijen op uit protest tegen de opeising van het Antwerpse stadhuis voor een afscheidsplechtigheid van Vlaamse

De Antwerpse burgemeester Leon Delwaide bezoekt tijdens de bezetting samen met de gouverneur van de provincie Antwerpen Jan Grauls een tentoonstelling van persfotografen. (CegeSoma / Rijksarchief)

In 1944 wordt de VNV'er Jan Timmermans burgemeester van Antwerpen. (ADV.N)

Waffen-SS'ers. Daarmee is de weg vrij voor Timmermans, die door Romsée wordt aangesteld als waarnemend burgemeester. Op 25 juli 1944 legt hij de eed af als burgemeester. Dan worden ook nog twee nieuwe schepenen aangesteld: de industrieel Jan J. Soetewey en de VNV'er Ignace Van den Brande. Intussen wordt Schneider op 25 mei 1944 door de Duitse overheid aangehouden op verdenking van betrokkenheid bij het verzet. Hij wordt naar Duitsland weggevoerd, waar hij op 5 augustus 1944 in het concentratiekamp Buchenwald overlijdt.

De Antwerpse stadssecretaris Hippolyte Gyselinck moet op 6 februari 1941 plaatsmaken voor de bestuurder van de Economische Dienst van het Havenbedrijf Oscar Leemans, die dienstdoend stadssecretaris wordt. Hij blijft dit tot aan het einde van de bezetting. De politie wordt in de eerste maanden van de bezetting geleid door waarnemend hoofdcommissaris Gustaaf Zwaenepoel, maar in juli 1941 wordt Jozef De Potter hoofdcommissaris. De haven wordt geleid

Borgerhoutse politieagenten tijdens de bezetting.
(FelixArchief / Stadsarchief Antwerpen)

door een Vlaamse havencommandant en diens staf, maar in de praktijk delen Duitse officieren er de lakens uit.

Het Duitse militaire bestuur wordt in Antwerpen vertegenwoordigd door een *Ortskommandant* en een *Stadtkommissar*. De eerste is vooral bevoegd voor lokale aangelegenheden, wat zich in Antwerpen beperkt tot de louter militaire aspecten. Over de Antwerpse *Ortskommandanten* weten we zo goed als niets. De tweede is in feite een ambtenaar die als bemiddelaar optreedt tussen het stadsbestuur en het Duitse leger. De eerste *Stadtkommissar* is Walter Delius, de voormalige burgemeester van Wesermünde. Hij wordt in januari 1942 opgevolgd door Martin Seyfert.

DE COLLABORATIE

De meeste mensen schikken zich naar de bezetting en wachten de verdere gebeurtenissen af. Maar sommigen koesteren sympathie voor Duitsland en het nationaalsocialisme of hopen voordeel te halen uit collaboratie, samenwerking dus met de bezetter.

Verschillende organisaties hopen door die samenwerking hun doelen te bereiken. De grootste is het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV), een Vlaams-nationalistische partij die in 1933 is opgericht. Ze kiest voor een autoritaire, militaristische koers en spreekt zich uit tegen de democratie, het marxisme, het liberalisme en de Joden. Tijdens de bezetting vormen de VNV-afdelingen van Groot-Antwerpen een district. Voorts zijn er afdelingen van de verschillende nevenorganisaties, zoals de Dietsche Militie-Zwarte Brigade, de Nationaal Socialistische Jeugd Vlaanderen (NSJV) en het Vlaams Nationaal Vrouwenverbond (VNVV). Tot 1942 is Jan Timmermans de Antwerpse VNV-leider, dan volgt Piet Wyndaele hem op. Het dagblad van het VNV, *Volk en Staat*, wordt in Antwerpen uitgegeven.⁵

Een tweede belangrijke collaboratiebeweging is de Duitsch-Vlaamse Arbeidsgemeenschap (DeVlag). Ze is in 1936 opgericht door de Deurnese atheneumleraar Jef Van de Wiele, als een culturele vereniging die Vlaanderen met Duitsland moet verbinden. Tijdens de bezetting komt de DeVlag onder de vleugels van de SS, samen met de in 1940 in Antwerpen opgerichte Algemeene SS-Vlaanderen. Beide

Manifestatie van de Dietsche Militie-Zwarte Brigade en de Nationaal Socialistische Jeugd Vlaanderen (NSJV) op de Grote Markt. (FelixArchief / Stadsarchief Antwerpen)

organisaties zijn concurrenten voor het VNV. Ze steunen onder meer de Hitlerjeugd Vlaanderen en de nationaalsocialistisch geïnspireerde Vlaamsche School in Antwerpen.⁶ Ten slotte is er Volksverwering, een uitgesproken anti-Joodse organisatie, die eveneens in Antwerpen is opgericht in 1937 en er gedurende de hele bezetting actief blijft.⁷

Jonge mannen nemen dienst in de Waffen-SS of in het Vlaamsch Legioen en vertrekken naar Rusland en Oekraïne om er tegen het Rode Leger te vechten. Anderen sluiten zich aan bij Duitse en Vlaamse paramilitaire organisaties zoals het Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps (NSKK) en de Organisation Todt (OT), die vervoerdiensten en bouwwerken op zich nemen in dienst van het Duitse leger, of de Vlaamse Wacht, die als Vlaamse hulpstroepen bewakingsopdrachten uitvoert. De Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen (VAVV) brengt jonge arbeiders samen om naar Duits voorbeeld bouw- en landbouwwerk te verrichten, onder meer in een arbeidskamp in Zandvliet.

JODENVERVOLGING

De collaboratie blijft evenwel niet beperkt tot deze bewegingen en partijen. De stedelijke administratie, het politiekorps en de gerechtelijke instanties voeren tijdens de bezetting deels gedwongen, deels vrijwillig de bevelen van de Duitsers uit. De grootste slachtoffers zijn de Joodse inwoners van de stad. Zij worden geregistreerd en geïsoleerd, beroofd en mishandeld, aan allerhande bevelen en regels onderworpen en ten slotte voor een groot deel opgepakt en weggevoerd.⁸

De eerste maatregelen worden al eind 1940 van kracht. Eigenaars of uitbaters van Joodse hotels en horecazaken moeten een affiche met de tekst *‘Jüdisches Unternehmen — Joodsche onderneming — Entreprise juive’* aan de ingang aanbrengen. Joden ouder dan vijftien jaar worden in een ‘Jodenregister’ ingeschreven. Bovendien worden ze uit openbare ambten, publiekrechtelijke instellingen, advocatuur, onderwijs en pers ontslagen. In de volgende maanden komen er nieuwe bepalingen. Zo moeten alle Joodse bedrijven als dusdanig worden gekenmerkt en moeten alle Joodse onroerende goederen worden aangegeven.

In de winter van 1940–1941 worden duizenden Antwerpse Joden op Duits bevel uitgewezen naar Limburg, waar ze verscheidene maanden verblijven, verspreid over enkele tientallen gemeenten. Pas in de loop van het voorjaar van 1941 keren de meesten terug. Zowel de gemeentelijke administratie als de politie werken aan deze operatie mee.⁹ Op maandag 14 april 1941 organiseren Volksverwering, de Dietsche Militie-Zwarte Brigade en de Algemeene SS-Vlaanderen een pogrom waarbij Joodse huizen, handelszaken en synagogen worden vernield. Bij de balie van Antwerpen worden op 3 juli 1941 de Joodse advocaten geschrapt.¹⁰

In de loop van 1942 volgen nieuwe maatregelen. De Antwerpse diamanthandel, waarin Joden een zeer belangrijke rol spelen, wordt al vanaf het begin van de bezetting aan allerhande nieuwe, anti-Joodse regels onderworpen. Vanaf april 1942 wordt de Joodse aanwezigheid in de diamantwereld volledig uitgeschakeld: meer dan 1100 diamanthandelaars of -bedrijven ontvangen een liquidatiebevel. In juni 1942 wordt de gele davidster ingevoerd; de Antwerpse stadsadministratie werkt gewillig mee aan de verdeling. De Antwerpse politie neemt in de zomer van 1942 met medeweten of zelfs in opdracht van de stedelijke overheid, in casu burgemeester Delwaide, deel aan verschillende razzia's tegen de Joden.¹¹

Pas vanaf eind 1942, na de verordening in verband met de verplichte tewerkstelling van Belgische onderdanen, en na de Duitse militaire nederlagen in Noord-Afrika en Stalingrad, komen de eerste tekenen van verzet tegen de vervolging van de Joden. Dat belet niet dat ook in de laatste bezettingsjaren nog een aantal Joden worden gearresteerd en weggevoerd. Het is onduidelijk hoeveel Antwerpse Joden worden gedeporteerd. Een recente schatting houdt het op meer dan het Belgische gemiddelde van 45 procent, maar minder dan de 65 procent die men eerder aannam. Duizenden Antwerpse Joden belanden in elk geval in de Dossinkazerne in Mechelen, van waar ze worden getransporteerd naar het vernietigingskamp Auschwitz. Weinigen overleven de deportatie.¹²

HET VERZET

Sommige Antwerpenaars verzetten zich in mindere of meerdere mate tegen het nieuwe regime. Dat verzet kan vele vormen aannemen: werkonwilligheid, het verzamelen van inlichtingen, het plegen van sabotage en aanslagen. De bezetter wordt geregeld geconfronteerd met de onwil van havenarbeiders om hun werk snel en correct uit te voeren. Werknemers op de scheepswerven lummelen voor de Duitsers veel te vaak rond. Herstelde Duitse schepen moeten verrassend snel weer in reparatie wegens schade aan de machines en verstopte leidingen. De Kriegsmarine heeft het over sabotage en signaleert ook diefstal van hout en onderdelen.¹³ De belangrijkste sabotagedaden in het havengebied gebeuren in de weken voor de bevrijding. Zo wordt de elektrische stroomvoorziening ontregeld en worden de installaties die verhinderen dat de tunnels onder water lopen onklaar gemaakt.¹⁴ In verschillende verzetsgroepen zijn personeelsleden van de stedelijke diensten en van de haven actief. Hun medewerking in of met het verzet is cruciaal, want zij kennen het havengebied en de stad en zijn op de hoogte van de technische bijzonderheden van de haveninstallaties.

Er wordt ook propaganda gevoerd tegen de Duitsers. Slogans en V-tekens, uitdrukking van de verwachte geallieerde ‘victorie’ oftewel overwinning, worden op muren en schuttingen geschilderd en strooibriefjes worden heimelijk doorgegeven of in brievenbussen gestopt. Er verschijnen clandestiene blaadjes waarin oproepen tot verzet, dreigementen tegen collaborateurs en commentaren op de Duitse militaire ‘successen’ en dwangmaatregelen worden opgenomen.

Een belangrijke verzetsactiviteit gaat uit van inlichtingendiensten. Zo bezorgt het netwerk Brave-Bravery, met onder meer directeur van de Koloniale Hogeschool Norbert Laude en scheepvaartkapitein Eugène Colson (‘kolonel Harry’), informatie over de haven aan de geallieerde spionagediensten.¹⁵ Ze verzamelen inlichtingen over de toestand van de rivier, de haven en de stad en over schepen, scheepsherstellingen, troepenbewegingen en luchtafweergeschut. De netwerken Zéro en Clarence geven aan de geallieerde en de Bel-

gische overheden in Londen militaire, maar vooral ook economische en financiële gegevens door.¹⁶

Gewapend verzet wordt gepleegd door verschillende organisaties, die vaak naast elkaar opereren en soms ook samenwerken. Een van de belangrijkste is ongetwijfeld de Nationale Koninklijke Beweging (NKB), waarvan de aanzet reeds uit 1940 dateert. De Antwerpse kern wordt als gevolg van roekeloze acties en onvoorzichtig gedrag in 1942 en 1943 door de Duitsers onthoofd, wanneer de leiding wordt gearresteerd en terechtgesteld. Pas in 1944 wordt de NKB weer een te duchten groep wanneer Colson het bevel krijgt over de verzetsgroep in de havenzone en majoor Bauwens NKB-bevelhebber wordt voor de stad en de provincie Antwerpen. Volgens diverse getuigenissen van eind september 1944 en later, onder meer van havencommandant Jan Coopman, zou Colson plannen hebben ontworpen om de haven te bevrijden.¹⁷ In elk geval beschikt de NKB over een plattegrond van de volledige Duitse verdediging van de stad. Kort voor de bevrijding tracht het Geheim Leger via overreding en intimidatie de hand te leggen op het document, maar de NKB houdt de boot af.¹⁸

Ook het Geheim Leger heeft zijn wortels in 1940, namelijk in kringen van het verslagen Belgische leger. Aanvankelijk heet de groepering het Belgisch Legioen, maar de naam wordt gewijzigd in de loop van de oorlog. Na interne moeilijkheden met het provinciale commando van de beweging krijgt Antwerpen met de haven de status van autonome zone, onder het commando van luitenant Urbain Reniers. Vanaf juni 1944 verricht het Geheim Leger tientallen sabotagedaden in de provincie Antwerpen, op het wegen- en spoorwegennet, telefoonlijnen, vijandelijke voorraden en collaborerende industriële vestigingen. Ook worden twee Duitse snelle torpedoboten onklaar gemaakt.¹⁹

In de herfst van 1941 wordt het Onafhankelijkheidsfront (OF) opgericht. Aan de basis ligt de Kommunistische Partij van België (KPB), maar ook socialisten, liberalen en antifascistische katholieken zijn bij het initiatief betrokken. De verzetsbeweging, waarvan de Gewapende Partizanen deel uitmaken, legt zich toe op sabotage en aanslagen en wil dat na de oorlog bevrijdingscomités het bestuur

in de gemeenten minstens tijdelijk op zich nemen. Een nationale opstand wordt voorbereid, maar de snelle opmars van de geallieerden verhindert de realisatie. Vooral in 1943 heeft het Antwerpse OF sterk te lijden onder arrestaties door de bezetter.²⁰

Een typisch Antwerps fenomeen is de Witte Brigade-Fidelio. Ze ontstaat in de zomer van 1940 bij liberale jongeren in de Scheldestad, onder leiding van de leraar Marcel Louette. Hij slaagt erin medestanders te vinden bij het personeel van het stedelijk onderwijs en de stadsdiensten. Aanvankelijk voert de beweging anti-Duitse propaganda, maar ze gaat snel over tot het verzamelen van inlichtingen en het plegen van sabotage. De beweging wordt gedecimeerd door de dood of gevangenschap van vele leden. Louette wordt in mei 1944 opgepakt. De organisatie is dan ook sterk verzwakt wanneer België wordt bevrijd.²¹

De Groep G is een van de succesrijkste sabotagegroepen. De organisatie wordt in 1942 opgericht door André Wendelen, een Belgisch agent in Britse dienst. De groep beschikt over goede contacten in kringen van wetenschap, techniek en industrie, onder meer via de Universit  Libre de Bruxelles. Er worden sabotageacties gepleegd tegen hoogspanningslijnen, spoor- en waterwegen. Voorts treft de organisatie voorbereidingen om bij de bevrijding het telefoon- en telegraafverkeer lam te leggen, maar ook dit initiatief wordt door de snelle opmars van de geallieerden verijdeld. In de loop van 1943 wordt een afdeling actief in Antwerpen, maar ook die wordt in 1944 getroffen door arrestaties, onder meer van de lokale chef.²²

Ten slotte is ook de Belgische Nationale Beweging (BNB) sinds eind 1940 actief in Antwerpen. Samen met de Dienst Mill verzamelt ze inlichtingen over het spoorwegverkeer en de binnenvaart; occasioneel pleegt ze sabotagedaden, vooral op spoorwegen. In februari 1944 pakken de Duitsers de top van de beweging op, waardoor haar activiteiten in de havenstad zo goed als stilvallen.²³

De Belgische autoriteiten in Londen en de Belgische en Britse geheime diensten hebben eind 1943 vooral interesse voor samenwerking met het Geheim Leger en met de netwerken die verschillende geheime missies hebben opgezet. De Special Operations Executive

(SOE), een Britse geheime dienst die in Europa sabotage- en verzetsacties onderneemt en steunt, geeft op 22 november 1943 aan het Antwerpse verzet de opdracht om de vernieling van de haven door het Duitse leger te beletten. Het verzet moet Duitse communicatielijnen verbreken, verhinderen dat blokkadeschepen tot zinken worden gebracht, explosievenopslagplaatsen en waarnemingsposten vernietigen, mijnenvelden in kaart brengen en kaaien, boeien, lichttorens en elektrische centrales beschermen. De meeste Antwerpse verzetsgroeperingen worden bij deze acties betrokken. Op 8 februari 1944 komt luitenant graaf Philippe de Liedekerke vanuit het Verenigd Koninkrijk naar België om een nauwere samenwerking tot stand te brengen. Hij stelt Urbain Reniers van het Geheim Leger aan als coördinator, maar diens gezag wordt door de andere verzetsgroepen niet zomaar aanvaard. Ook latere pogingen om tot meer eenheid en samenwerking te komen mislukken.²⁴

In juni 1944 bereiden de verzetsgroeperingen, samen met personeelsleden van diverse diensten in de haven, de eerste acties in het veld voor om de haven doelmatig te beschermen. Een schip met springstoffen dat ter hoogte van Liefkenshoek ligt, zal door gespecialiseerd havenpersoneel tot zinken worden gebracht zodra het Duitse leger aanstalten maakt om de vracht te gebruiken voor vernielingen in de haven. Antwerps scheepvaartpersoneel zou indien nodig Duitse blokkadeschepen verplaatsen. Vanaf 14 augustus beginnen Duitse troepen maatregelen te nemen om systematische vernielingen aan de kaaien aan te brengen. Daartoe laten ze gaten boren achter de kademuren, om ze met explosieven te vullen. De havendienst kunnen vrij snel de herkomst van de springstoffen achterhalen en ze vragen de leverancier om de ontploffing onmogelijk te maken. Daarnaast zetten ze de arbeiders ertoe aan de voorbereidende werkzaamheden te saboteren. Intussen bewaken de Duitsers streng vitale punten zoals de sluisen, de petroleuminstallaties en allerlei toestellen, machines en infrastructuurwerken. Hier dient het verzet zich vaak te beperken tot het verzamelen van inlichtingen.²⁵

Manschappen van de Witte Brigade in de septemberdagen van 1944.
Ze dragen de Belgische driekleur, maar ook buitgemaakte Duitse uniformstukken.
(Collectie Werner Palinckx)

Leden van de Nationale Koninklijke Beweging (NKB) verbreederen met Britse soldaten in Antwerpen tussen 7 en 10 september 1944. (CegeSoma / Rijksarchief)